

درس نهم: موازنه و توصیف

موازنه: تقابل سجع های متوازن یا (ادغامی از متوازن و متوازی) در دو یا چند جمله که باعث هم آهنگی آنها می شود و افزایش دهنده موسیقی لفظی شعر است.

دل به امید روی او همدم جان نمی شود
جان به هوای کوی او خدمت تن نمی کند

کلمات مصراع اول با قرینه ی خود در مصراع دوم سجع (متوازن و متوازی) دارند بنابراین این بیت دارای آرایه ی موازنه است

باران	رحمت	بی حسابش	همه	را	رسیده
خوان	نعمت	بی دریغش	همه	جا	کشیده
xxx					
جبریل	مقیم	آستانت			
افلاک	حریم	بارگاہت			

ترصیع: موازنه ای که همه سجع های آن متوازی باشند.

ای منور به تو نجوم جمال
وی مقرر به تو رسوم کمال

تمام کلمات مصراع اول با قرینه ی خود در مصراع دوم سجع متوازی دارند بنابراین بیت آرایه ی موازنه است
نکته: آرایه های موازنه و ترصیع، هم در شعر کاربرد دارد و هم در نثر.

خودآزمایی ۱۱۰

۱- در کدام بیت ها، آرایه ی موازنه به کار رفته است؟ دلیل خود را بنویسید

گر عزم جفا داری، سر در رهت اندازم	ور راه وفا گیری، جان در قدمت ریزم (سعدی)
ز گرز تو خورشید گریان شود	ز تیغ تو بهرام بریان شود (فردوسی)
جفا پل بود، بر عاشق شکستی	وفا گل بود، بر دشمن فشاندی (خاقانی)
همه شوری و نشاتی همه عشقی و امیدی	همه سحری و فسونی، همه نازی و خرامی (شفیعی کدکنی)
تیر بلای او را جز دل هدف نباشد	تیغ جفای او را جز جان سپر نباشد (خواجوی کرمانی)
در بزم ز رخسار دو صد شمع برافروز	وز لعل شکربار، می و نقل فرو ریز (عراقی)
پرواز به آنجا که نشاط است و امید است	پرواز به آنجا که سرود است و سرور است (فریدون مشیری)
نظر تا کنی عرض نقل است و می	نفس تا کنی، حرف چنگ است و نی (بیدل دهلوی)

در همه ی ابیات، به جز بیت ششم بین کلمات دو مصراع، ترکیبی از سجع متوازی و متوازن به کار رفته است. بنابراین موازنه دارند

۲- در کدام یک از ابیات، شاعر از ترصیع بهره برده است؟ دلیل انتخاب خود را بنویسید

عالم همه عابدند و معبود یکی است
چرا ننهیم؟ نهم دل بر خیالت
چرا مطرب نمی خواند سرودی؟
راه وصل تو، راه پرآسیب
ما ز بالاییم و بالا می رویم
در بیت پنجم، تمام واژه های مصراع اول و مصراع دوم، دو به دو سجع متوازی اند پس ترصیح دارند؛

دنیا همه ساجدند و مسجود یکی است (فرخی یزدی)
چرا ندهم؟ دهم جان در وصالت (خاقانی)
چرا ساقی نمی گوید درودی؟ (ابتهاج)
درد عشق تو، درد بی درمان بی درمان (هاتف اصفهانی)
ما ز دریاییم و دریا می رویم (مولوی)

۳- کدام بیت از نظر کاربرد سجع، ارزش موسیقایی بیشتری دارد،

هم عقل دویده در رکابت
ما برون را ننگریم و قال را
هم شرع خزیده در پناهت (جمال الدین عبدالرزاق اصفهانی)
ما درون را بنگریم و حال را مولوی

بیت دوم دارای ترصیح است؛ یعنی سجع های در آن، همه از نوع متوازی هستند که نسبت به انواع دیگر، ارزش موسیقایی بالاتری دارد.

۴- شاعر در ابیات زیر برای بهره گیری از آرایه ی سجع چه شیوه ای را به کار گرفته است؟

بهاری کز دو رخسارش، همی شمس و قمر خیزد
از موازنه استفاره کرده است
نگاری کز دو یاقوتش همی شهد و شکر ریزد (کلیله و دمنه)
برگ بی برگی بود مارا نوال
از ترصیح استفاره کرده است
مرگ بی مرگی بود مارا حلال
ما چو ناییم و نوا در ما ز توست
از ترصیح استفاره کرده است
ما چو کوهیم و صدا در ما ز توست (مولوی)

سوالات تکمیلی

- عبارت های زیر را از نظر درست و نادرست، مشخص کنید.
- الف) تقابل سجع ها در دو عبارت، افزایش دهنده موسیقی معنوی است
- ب) آرایه موازنه فقط در نثر کاربرد دارد.
- پ) تمام سجع های ترصیح، متوازی اند.
- ت) در آرایه موازنه، همه سجع های آن متوازن است.
- ۲) ترصیح و موازنه در کدام ابیات به کاررفته است؟
- الهی نام تو ما را جواز مهر تو ما را جهاز .
- این افلاک را برپای داشت و این املاک را بر جای داشت .
- غلام نرگس مست تو تاج دارانند / خراب باده ی لعل تو هوشیارانند
- خاک ذلیلان شده گلشن به تو / چشم عزیزان شده روشن به تو
- قدیمی کاوش مطلع ندارد / حکیمی کاخرش مقطع ندارد
- درم داران عالم را کرم نیست / کرم داران عالم را درم نیست
- نظر خدای بینان طلب هوا نباشد / سفر نیازمندان قدم خطا نباشد

کارگاه تحلیل فصل سوم

۱- نمونه های زیر را از نظر ویژگی های قلمرو زبانی بررسی کنید

بوی جوی مولیان آید همی
ریگ آموی و درشتی راه او
آب جیحون از نشاط روی دوست
ای بخارا، شاد باش و دیرزی
یاد یار مهربان آید همی
زیر پایم پرنیان آید همی
خنک ما را تا میان آید همی
میر، زی تو شادمان آید همی (رودکی)

۱- زبان شعر ساده و نرم است ۲- کمی واژگان غیر فارسی ۳- وجود واژگان کهن: فَنک (نوعی اسب)، زی (زندگی کن، سوی)

۲- نمونه های زیر را از نظر ویژگی های قلمرو ادبی بررسی کنید

الف) و بدان که نخستین چیزی که حق تعالی آفرید؛ قلم را آفرید؛ چنان که پیغامبر علیّه السلام فرمود: **أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ تَعَالَى الْقَلَمَ**، و قلم را فرمود که بر لوح بگرد و بنویس هر چه تا قیامت بخواهد بود؛ پس هر چه خواست آفریدن و خواست بودن تا رستخیز، همه قلم بنوشت به امر حق - عزوجل - (تاریخ بلعمی)

۱ - استغاره از تلمیح (اشارت و روایات): «أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ تَعَالَى الْقَلَمَ» ۲- مراعات نظیر: لوح، قلم، بنویس ۳- تکرار: آفرید

۳) در کدام یک از بیت ها، شاعر از آرایه ی ترصیع بهره برده است؟ دلیل انتخاب خود را بنویسید

دانه باشی مرغکانت برچندند غنچه باشی کودکانت برگزند
بدان حجت که دل را زنده دارد بدان آیت که جان را بنده دارد
خوشا چون سروها استادنی سبز خوشا چون برگها افتادنی سبز
برند از برای دلی بارها خورند از برای گلی خارها
ما چو ناییم و نوا در ما زتوست ما چو کوهیم و صدا در ما زتوست

به جز بیت دوم، تمام ابیات آرایه ی ترصیع دارند زیرا واژه های مصرع اول و مصرع دوم، دو به دو سجع متوازی اند

۴) بیت زیر را تقطیع هجایی کنید

دانه باشی مرغکانت برچندند غنچه باشی مرغکانت برگزند

دا ن با شی مر غ کا نت بر چ نند
غن ج با شی مر غ کا نت بر ک نند